

VARIETĂȚILE DIATOPICE ALE LIMBII ROMÂNE. SITUAȚIA „LIMBII MOLDOVENEȘTI”.

LILIANA BOTNARU

Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat: *În funcție de parcursul istoric limba română se ramifică în patru tipuri de varietăți diatopice, care determină patru tipuri de unități sintopice, respectiv dialectele secundare: dacoromână, meglenoromână, aromână și istroromână, acestea fiind variante teritoriale ale limbii române comune. Ultimele trei sunt dialecte sud-dunărene, dialectul dacoromân dezvoltându-și o formă literară, forma limbii române literare actuale.*

Cuvinte-cheie: *diatopic, dialect, variantă de limbă, limbă literară.*

Acad. Silviu Berejan a fost preocupat în mod deosebit de problema așa-numitei „limbi moldovenești”, de criza identitară și națională a populației Republicii Moldova, militând continuu pentru limba română, chiar dacă circumstanțele și considerentele geopolitice nu-i permiteau să vocifereze de fiecare dată realitățile indubitabile referitoare la așa-zisa limbă moldovenească. Nu în zadar, în unul din interviurile sale, lingvistul mărturisea că „... nu regret totuși viața trăită, căci, la urma urmei, am studiat și mi-am apărat, cât și cum am putut, limba neamului” (Berejan, 2005, p. 60).

De fapt, existența varietății lingvistice teritoriale a fost și este una dintre primele constatări ale lingvisticii, căci deosebirile și asemănările comportamentului lingvistic ale diferitor comunități sunt cu siguranță vădite. Din start e necesar să menționăm că limba română este o limbă cu caracter unitar, identificându-se cu națiunea ce o vorbește. Unitatea limbii române este o trăsătură ce a fost remarcată și reliefată de mai mulți lingviști, precum Eugen Coșeriu, sus-menționatul Silviu Berejan, dar și academicianul Iorgu Iordan care sublinia: „pe teritoriul lingvistic românesc nu există o diversificare atât de adâncă, încât să dea naștere unui fel de bilingvism, adică la situații

în care vorbitorii unui grai să vorbească acasă graiul local, iar atunci când depășesc zona acestui grai să fie nevoiți a folosi limba comună a întregului popor ca pe o limbă, nici în ceea ce privește lexicul, nemaivorbind de sistemul lexical” (Bahnaru, 2013, p. 68). Astfel un român din Muntenia, dacă ar pleca în Moldova sau în Basarabia, ar fi înțeles foarte bine fără necesitatea trecerii de la graiul său la limba română comună sau literară, care, de altfel, nu se diferențiază considerabil de graiurile ce le include. În acest caz vom apela la exemplul propus de Bahnaru (Baharu, 2008, 308 p.), dacă într-o comunitate regională românească se utilizează unități lexicale ca „*burtă, a ciupi, cimitir, plapumă, varză, pepene verde, pepene galben* etc.”, iar în altă comunitate echivalentele regionale „*pântece, a pișca, țintirim, oghial, curechi, harbuz, zemos* etc.”, înțelegerea și comunicarea verbală dintre locuitorii celor două comunități se realizează cu succes, chiar dacă există aceste diferențe minore de lexic sau pronunție. Mai ales că anumite unități regionale nici nu fac parte din vocabularul limbii române literare, doar dicționarele mai complexe sau cu direcție de cercetare de domeniu le pot include ca regionalisme. Și totuși trebuie să recunoaștem că unitatea limbii române nu este un fapt ieșit din comun, existând și alte limbi ce au caracter unitar. Unitatea limbii române s-a păstrat datorită factorilor de evoluție asemănători ai teritoriilor comunității lingvistice românești, datorită raportului limbă – popor/societate stabil. V. Bahnaru consideră că limba română comună cunoaște două procese diametral opuse de evoluție, o relație de continuitate teritorială dintre diferite graiuri și concomitent o discontinuitate marcată de prezența diferențelor locale, delimitarea cărora e posibilă prin cercetările dialectale asupra limbii. Din perspectivă coșeriană, limba română, și aici se are în vedere parcursul ei istoric, se ramifică în patru tipuri de varietăți diatopice, care determină patru tipuri de unități sintopice, respectiv dialectele secundare – dacoromână, meglenoromână, aromână și istroromână, acestea fiind variante teritoriale ale limbii române comune. Dialectul dacoromân și-a dezvoltat o formă literară – forma limbii române literare actuale. Pentru a caracteriza dialectul dacoromân, în continuare, vom da câteva definiții indispensabile pentru a înțelege statutul așa-zisei „limbi moldovenești” de pe teritoriul Republicii Moldova.

În accepția lui A. Turculeț (Turculeț, 2002, p. 5) dialectul reprezintă „prima subdiviziune teritorială a limbii comune, caracterizată printr-un sistem de particularități specifice (mai ales fonetice și lexicale), care îl deosebesc de alte unități învecinate și înrudite”. Dialectul nu are o existență concretă,

fiind o entitate abstractă; dacă cineva nu vorbește „dialectul dacoromân” sau „dialectul aromân”, atunci el, când utilizează o variantă locală a limbii, vorbește o varietate concretă a unui dialect. Astfel, nu există nici o societate și nici un vorbitor care să utilizeze un dialect în formă pură, ci doar o varietate a respectivului, care diferă prin anumite particularități, trăsături de alt dialect sau subdiviziune inferioară a limbii comune. Graiul constituie unitatea lingvistică minimală, care nu se mai divizează în alte componente regionale, dispunând de un ansamblu de trăsături specifice subordonate unui dialect. Unii lingviști au denumit, ca subdiviziuni intermediare între dialecte și graiuri, subdialectele ce ar reprezenta grupuri de graiuri locale asemănătoare, subordonate la rândul lor dialectelor. Mai recent, Bernard Bloch a „făcut intrare” termenului de idiolect ca ultimă subdiviziune minimală a limbii, care desemnează „realizarea individuală a unui sistem lingvistic la nivelul fiecărui vorbitor. Acesta nu este nici el unitar, căci însuși vorbitorul pe parcursul existenței/evoluției lui utilizează diverse idiolecte, în funcție de nivelul de experiență acumulată, de gradul său de cultură, sau doar în conformitate cu situațiile de comunicare specifice (mediul familiar sau cultivat etc.).

E necesar să menționăm că nu există hotare bine delimitate între regiunile vorbitoare de anumite varietăți lingvistice distincte și, mai mult, granițele teritoriale nu coincid deloc cu delimitările lingvistice. De fapt, putem atesta chiar unele zone de tranziție, care atenuază trecerea de la un grai la altul, comunitățile date conservând particularități de limbă (inclusiv unități lexicale) ce aparțin ambelor subdiviziuni lingvistice.

Vorbind în continuare despre dialectul dacoromân al limbii române, distingem două grupuri de graiuri: grupul sud-estic, reprezentat de graiurile din Muntenia, Oltenia, Dobrogea, sud-vestul Basarabiei și sud-estul Transilvaniei și grupul nord-vestic, care e răspândit pe o suprafață mai largă – restul teritoriului dacoromânei. Clasificarea dată a fost propusă de Al. Philippide în lucrarea sa *Originea Românilor* [Philippide, 1927]. Astăzi majoritatea lingviștilor au acceptat divizarea dialectului dacoromân în cinci graiuri și anume: muntenesc, moldovenesc, bănațean, crișan și maramureșean. După cum putem observa, în studiile „vechilor” mari lingviști nu întâlnim nici o notă despre vreo așa-numită „limbă moldovenească” pe teritoriul Basarabiei, nici măcar despre vreun grai basarabean, or limba literară vorbită și scrisă azi în Basarabia este (sau ar trebui să fie) limba română literară. Barbu Ștefănescu (Ștefănescu) se pronunță asupra glotonimului limbă română și precizează că „glotonimul

limba română a fost moștenit din latină de la etnonimul *romanus* „care ține de Roma”. (...) Deci *romanus* în pronunțare populară a devenit *român*. Glotonimul *limba românească* (*română*) a fost denumirea vorbirii populației romanizate de pe tot teritoriul balcano-carpatic, inclusiv de pe teritoriul celor două mari grupuri dialectale romanice din nordul Dunării – muntenesc și moldovenesc, păstrându-se aici și după formarea celor trei principate dunărene: Transilvania, Muntenia și Moldova”. Despre termenul limbă moldovenească, lingvistul susține că acesta dacă și era utilizat în unele izvoare istorice medievale, era de la sine înțeles că, prin denumirea dată, se subînțelegea un subdialect/ grai al limbii române comune. Asupra identității graiului moldovenesc s-au pronunțat și marii cronicari precum Miron Costin care susținea că moldovenii nu întreabă „știi moldovenește?”, ci „știi românește?”, dar și marele cărturar și enciclopedist Dimitrie Cantemir – „Noi, moldovenii, la fel ne spunem români, iar limbii noastre nu dacică, nici moldovenească, ci românească”. Nu putem ignora faptul că pe teritoriul republicii noastre un rol decisiv în aprofundarea problemei identității limbii vorbite, dar și a identității noastre naționale, l-a avut factorul politic, jocul guvernării și interesele politice de a tergiversa soluționarea cât mai urgentă a acestei dileme absurde. Indiscutabil, populația autohtonă dintre Prut și Nistru s-a îndepărtat de procesul „de unificare și statornicie a limbii literare” (Ștefănescu Delavrancea), mai ales după anexarea, în 1812, a teritoriului de către Imperiul Țarist, și mai târziu după declararea „limbii moldovenești” ca limbă de stat, alături de limba rusă. Astfel, în Republica Moldova avem grai moldovenesc și nicidecum limbă moldovenească – ca limbă de sine-stătătoare, diferită de cea română, chiar dacă o bună parte din locuitori încă mai neagă similitudinea neîntâmplătoare și absolut firească cu varianta literară a limbii române, cu care se și identifică de fapt. Și aici recurgem la exemplul lui Silviu Berejan din *Itinerar Sociolingvistic* (Berejan, 2007, p. 25): „După cum în locul denumirilor de specie „crap, știucă, plătică, șalău etc.”, care au toate trăsăturile lor specifice, se folosește liber denumirea de gen „pește”, ce întrunește numai trăsăturile caracteristice ale genului și face abstracție de trăsăturile suplimentare ale speciilor, tot așa în locul denumirilor de specie *moldovenesc, muntenesc, bănățean* etc. ale vorbirii dacoromâne, se folosește în mod firesc denumirea generică „românesc”, ce întrunește doar trăsăturile esențiale, relevante pentru întregul gen.”

Astfel, o limbă pentru a-și păstra unitatea și pentru a se dezvolta în interiorul unei comunități, necesită a fi „cultivată”, instruită, prin sursele

scriitorilor, prin predarea formei ei corecte în instituțiile de învățământ, precum și prin intermediul „viului grai popular”. Or, în Basarabia, situația a este un pic altfel, căci pe parcursul istoriei am asistat la o tendință cu tentă politică, și încă una foarte rigidă, la „oboseli neostenite”, cum le numește Carlo Tagliavini, de a sugruma, de a stopa procesul dezvoltării și consolidării limbii române. În pofida acestui fapt, chiar dacă limba română din Basarabia a fost privată de sursele vitale de alimentare și dăinuire, graiul moldovenesc și-a realizat funcția comunicativă, conservându-se, dacă nu în instituțiile de învățământ, administrative sau politice, atunci în mediile rurale, în spațiile mai îndepărtate de „forul” socialist, sovietic. Mai mult chiar, limba română din Basarabia s-a păstrat și datorită faptului că în perioada țaristă nu erau școli naționale, ci numai rusești. La fel susține și scriitorul basarabean Constantin Stamati-Ciurea: „Limba română rustică, precum o vorbește poporul nostru din Basarabia, a fost singurul izvor din care m-am adăpat; nici o școală populară măcar; am fost și sunt o insulă solitară în imensul ocean al slavismului. Mai mult nu zic” (Stamati-Ciurea, 1957, 424 p.]. Actualmente, nu putem nega faptul că problema identității națiunii și a limbii noastre nu a fost nici pe departe soluționată, vorbirea orală fiind „poluată” cu „împrumuturi nejustificate din limba rusă”, dacă e să folosim afirmația lui Vasile Pavel (Pavel, 2008). Și acest proces va continua până când nu vom realiza că nu e în trend să folosești rusisme, după cum consideră adolescenții contemporaneității basarabene, nu e deloc modern să „schilodim” limba română și să o întinăm cu diverse „îmbunătățiri”. Și aici iarăși revenim la studiile lui Berejan care susține că atunci „când în cadrul unui stat funcționează (oficial) două limbi, vorbite de diferite etnii (e tocmai cazul situației lingvistice din Republica Moldova), ele intră în interacțiune, polarizându-se și pierzându-și (parțial sau chiar total) identitatea”. De fapt, am spune că funcționarea masivă concomitentă a două limbi, fie și neoficială a uneia din ele, alta decât cea de stat, duce totuși la unele modificări a ultimei menționate, or populația moldovenească a crescut într-un mediu diglosic. Însă în Republica Moldova nu este un conflict lingvistic, între 2 limbi diferite, ci mai degrabă unul etnic sau chiar politic, care scindează populația autohtonă în două tabere, ambele destul de convinse și obstinate în a-și apăra cu vehemență, prin argumente și „crezuri” propriile poziții. Denumirea limbii devine un instrument de manipulare, dar și de distanțare de adevăr, or cei ce susțin „limba moldovenească” văd în glotonimul „limba română” o trimitere directă, incontestabilă, la origini și anume confirmarea originii noastre române.

Ne permitem să numim acest conflict un fel de antiteză: *antiromânism* – *antirusism*, căci „limba moldovenească” este un glotonim ce se referă la graiul moldovenesc de pe teritoriul basarabean, dar care este vehiculat cu un scop bine stabilit: de a tergiversa trezirea conștiinței identitare a poporului basarabean, după cum afirma și Silviu Berejan: „până nu vom avea formată conștiința națională, nu ne vom putea regăsi identitatea”. Cu toate acestea graiul moldovenesc din Basarabia e același grai moldovenesc din Moldova de peste Prut. Berejan susținea temerar că în lingvistică orice enunț real poate fi determinat ca aparținând unei sau altei limbi nu după pronunție, nici după elementele de vocabular (...), nici după modelele de construcții sintactice (...), ci după gramatica pe care se bazează legăturile dintre părțile componente ale enunțului, după formele morfologice aplicate unităților de limbă ...” (Berejan, 2004, p. 51). Într-adevăr, toate rusismele „împrumutate” în limba română nu fac parte din vocabularul general, nu sunt introduse în dicționare în calitate de componente ale lexicului român, același lucru se întâmplă și cu pronunția: trăsăturile fonetice distincte vizează limba vorbită și nu cea literară, scrisă. În această ordine de idei, vom aminti pozițiile lui Vasile Pavel în articolul *Limba română și graiurile ei teritoriale* (Pavel, 1995, p. 60-63), în care lingvistul afirmă că graiurile centrale, răspândite pe cea mai mare parte a teritoriului de la est de Prut și de dincolo de Nistru, au trăsături fonetice identice cu cele răspândite în graiurile din provincia Moldova (România). Și aici, dialectologul aduce drept exemplu realizarea africatelor prepalatale *č, ġ* în stadiul de africatizare *š, ž* (*šerc* „cerc”, *žer* „ger”), realizarea labializării labiodentalelor *f, v* în stadiul *š, ž* (*šérbi* „fierbe”, *žin* „vin”), palatalizarea labialelor *p, b, m*, în stadiul *κ, ġ, ń* (*kept* „piept”, *ġini* „bine”, *ńiriști* „miriște”) etc. „Unele particularități recunosc caractere generale ale vorbirii românești din aria de nord-est a dacoromânei: conservarea fonetismului arhaic *dz* în elemente de substrat și în cele moștenite din latină *budză, urdzăcă, dzăuă, brândză*, utilizarea formei invariabile *a* a articolului adjectival, în loc de formele *al, ai, a, ale*, termeni din vocabularul activ ca *rărunchi, mai (maioră), cute, cocostârc, pântece, ciubotă, ogradă, glod, colb, hulub, perj, curechi, omăt, sudoare* care formează perechi cu termenii folosiți activ în aria sud-vestică, respectiv, *rinichi, ficat, gresie, barză, burtă, cizmă, curte, noroi, praf, porumbel, prun, varză, zăpadă, nădușeală*” (Pavel, 2008, p. 64). Astfel, observăm că lingvistul a depistat o serie de trăsături comune, demonstrând ulterior că micile deosebiri de pronunție și de lexic atestate în diverse regiuni geografice nu afectează comunitatea lingvistică în general, nu influențează fondul de cuvinte fundamental al spațiului glotic românesc.

De altfel, materialul dialectal demonstrează că toate aceste fenomene fonetice sunt specifice și altor graiuri românești: maramureșean, bănățean, oltean sau crișan. Însă gramatica graiurilor avute în discuție este unitară, normele coincid indiferent de spațiile geografice cercetate.

În fine, urmează să avem în vedere că toate caracteristicile de limbă (fonetice și lexicale) evidențiate anterior au o vechime notorie în limba română, iar cărturarii moldoveni, având conștiința unității de limbă și de neam, scriau într-o limbă română unitară, chiar dacă uneori își permiteau să utilizeze unele moldovenisme fonetice sau lexicale. Mai mult, în linii mari graiul moldovenesc constituie structura de rezistență a gramaticii limbii române, în timp ce sistemul fonetic are la bază, în principiu, fonetica graiului muntean. În ceea ce privește palatalizarea labialelor, africativizarea prepalatalelor surde etc. nu sunt fenomene fonetice specifice numai graiului moldovenesc, ci și altor graiuri nord-dunărene (maramureșean, sud-est-bănățean etc.).

Conchidem că glotonimul „limbă moldovenească” rămâne a desemna graiul vorbit în Moldova de peste Prut și Republica Moldova, adică vorbirea orală, fiind o varietate a limbii române.

Referințe bibliografice

1. Bahnaru, Vasile. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău, Editura Știința, 2008, 308 p.
2. Berejan, Silviu. *Aspectul vorbit al limbii române în spațiul dintre Prut și Nistru*. În: „Revista Limba Română” 2004, nr. 9-10, Chișinău, Tipografia Balacron, p. 51.
3. Berejan, Silviu. *Denumirea limbii noastre este cea știută de toată lumea – română*. În: ”Revista Limba Română”, 1995, nr. 3, p. 53-60. <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2826> (vizitat 17.04.2016).
4. Berejan, Silviu. *Itinerar sociolingvistic*. Chișinău, 2007, p. 25.
5. Iordan, Iorgu. Apud Bahnaru, Vasile. *Lingvistică și civilizație*. Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2013, p. 68.
6. Pavel, Vasile. *Limba Română – unitate în diversitate*. În: „Revista Akademos”, 28 august 2008, Chișinău, AȘM. <http://akademos.asm.md/files/Vasile%20Pavel.pdf> (vizitat 09.04.2016).

7. Pavel, Vasile. *Limba română și graiurile ei teritoriale*. În: „Revista de Lingvistică și Știință Literară”, 1995, nr. 5, p. 60-63.
8. Pavel, Vasile. *Limba Română – unitate în diversitate*. În: „Revista Akademos”, 28 august 2008, Chișinău, AȘM, p. 64. <http://akademos.asm.md/files/Vasile%20Pavel.pdf> (vizitat 09.04.2016).
9. Philippide, Alexandru. *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927. Apud Pavel, Vasile. *Limba română – unitate în diversitate*. <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=105> (vizitat 11.04.2016).
10. Stamati-Ciurea, Constantin. *Opere alese*. Chișinău, Școala Sovietică, 1957, 437 p.
11. Ștefănescu Delavrancea, Barbu. *Amabilități moldovenești*. http://www.dacoromania-alba.ro/nr32/amabilitati_moldovenesti.htm (vizitat 09.04.2016).
12. Ibidem.
13. Turculeț, Adrian. *Dialectologie română*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, p. 5.